

PRISLOVNA DOLOČILA V JEZIKU *BRIŽINSKIH SPOMENIKOV*

Matej Šekli

Filozofska fakulteta, Ljubljana;
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'01'367.624:811.163.1–115

V prispevku so obravnavana nestavčna prislovna določila (prostora/kraja, časa, načina, vzroka) v jeziku *Brižinskih spomenikov* (972–1039), najstarejši dokumentirani časovni različici slovenščine. Prikazana je tipologija prislovnih določil glede na njihovo obliko. Stanje v jeziku *Brižinskih spomenikov* je primerjano s stanjem v stari cerkveni slovanščini (863–885), ki predstavlja nekoliko starejše stanje, bližje praslovanskemu.

primerjalno jezikoslovje, skladnja, pomenoslovje, stavčni členi, prislovno določilo, slovenščina, *Brižinski spomeniki*

The article discusses the adverbial phrases (of place, time, mood and cause) in the *Freising Monuments* (*Brižinski spomeniki*) (972–1039), the oldest documented language variant of Slovene. The typology of the adverbial phrases is presented. The state of affairs in the *Freising Monuments* is compared with that in Old Church Slavic (863–885), which presents a more archaic state, more similar to the Proto-Slavic one.

comparative linguistics, syntax, semantics, syntactic roles, adverbial phrases, Slovene, *Freising Monuments*

1 Uvod

Prislovno določilo (*adverbiale*) je stavčni člen, ki izraža okoliščine dogajanja (tj. dejanja in stanja), izražene s povedkom, in sicer prostor/kraj (*locus*), čas (*tempus*), način (*modus*) in vzrok (*causa*). Prostorski/krajevni, časovni, načinovni in vzročni prislovni pomeni prislovnega določila so izraženi z različnimi oblikami, ločijo se na prvotne in drugotne ter negramatikalizirane in gramatikalizirane.¹

Prislovni (adverbialni) pomeni so izraženi z različnimi oblikami, tj. besednimi zvezami, in sicer so to: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v (brezpredložnem) odvisnem sklonu, ki prislovni pomen izraža s sklonsko končnico (*gora 'gora' → Lsg *gorě 'na gori');² b) predložna zveza, tj. samostalnik ali samostalniški zaimek v (predložnem) odvisnem sklonu, ki prislovni pomen izraža s predlogom in sklonsko končnico (*gora 'gora' → Lsg *na gorě 'na gori'); c) prislovi, ki so po izvoru leksikalizirani

¹ Skladnja sklonov ima za izhodišče obliko in za cilj pomen (semaziološki vidik) (Šekli 2013), medtem ko ima skladnja stavčnih členov za izhodišče pomen in za cilj obliko (onomaziološki vidik). Vidika sta torej komplementarna.

² Pojma *samostalnik* oziroma *samostalniški zaimek* dejansko pomenita *samostalniška besedna zveza* oziroma *samostalniškozaimenska besedna zveza*.

samostalniki ali predložne zveze z odvisnimi skloni (Lsg **gorě* > sln. *gori* 'gori, zgoraj'; Lsg **na gorě* > češ. *nahorě* 'gori, zgoraj'); č) prislovni zaimki, ki prislovni pomen izražajo z besedotvornim morfemom (na primer izražanje lokativnega pomena z zloženo pripono **-ь/'b-de* (prim. 2.1)) ali s predlogom/predpono in besedotvornim morfemom (na primer drugotno izražanje ablativnega pomena s predlogom **otъ* 'od' in z zloženo pripono **-o-de*: stsl. *otъ kōde* 'od kod?', *otъ jōde* 'od koder', *otъ sōde* 'od tod', *otъ ovōde* 'od tam', *otъ tōde* 'od tam', *otъ onōde* 'od ondi', *otъ vьsōde* 'od vsepovsod', *otъ inōde* 'od drugod').

Prislovni pomeni so prvotni (primarni) in drugotni (sekundarni). Prvotni prislovni pomen je prostorski/krajevni, iz katerega po pomenskem prenosu (tj. po metafori) nastajajo drugotni, in sicer časovni, načinovni in vzročni,³ odvisno predvsem od besednozvezne vrste (brezpredložni mestnik ima na primer različne prislovne pomene glede na slovarski (leksikalni) pomen samostalnika: stsl. *semъ městě* 'na tem mestu' (prostor/kraj) : *tomъ časě* 'v tisti uri' (čas) : *igri* 'v igri, igraje' (način) : *mьno zě brašьně* 'v mnogi hrani, zaradi mnoge hrane' (vzrok); izpridevniški prislovi imajo načinovni pomen: stsl. *dobrъ* 'dober' → Lsg *dobrě* 'v dobrem; dobro', *pravъ* 'pravi, pravilen, pravičen' → Ipl *pravy* 's pravimi, pravilnimi, pravičnimi; prav, pravilno, pravično').

Prislovni pomeni so nadalje izraženi slovarsko (leksikalno), tj. z leksemom, ali slovnično (gramatično), tj. z morfemom. Gramatikalizirani prislovni pomeni so nekateri prostorski/krajevni (lokativni: **-ь/'b-de*, direktivni: **-a/ě-mo/mъ*, perlativni: **-o-de*), časovni (**-ь/'b-da*, **-ь/'b-dy*) in načinovni pomeni (**-o/e*, **-ě/i*, **-y/i*).

V nadaljevanju so obravnavana nestavčna prislovna določila v jeziku *Brižinskih spomenikov* (kratično BS). Prikazana je tipologija prislovnih določil oziroma njihovih prislovnih pomenov glede na njihovo obliko, pri čemer so pri določanju pomena samostalnikov oziroma samostalniških zaimkov v različnih sklonih upoštevana spoznanja skladnje sklonov. Prislovno določilo prostora/kraja v jeziku BS je primerjano s stanjem v stari cerkveni slovanščini, medtem ko so ostala prislovna določila prikazana neprimerjalno.

2 Prislovno določilo prostora/kraja

Prislovno določilo prostora/kraja (*adverbiale loci*) izraža prostorske/krajevne okoliščine in ima naslednje prostorske/krajevne prislovne pomene: mesto (lokativni pomen; *kje?*), ciljno mesto (direktivni pomen; *kam?*), izhodiščno mesto (ablativni pomen; *od kod?*), pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen; *kod?*) ter količino prostora/kraja oziroma poti (prostorske razsežnosti; *kako daleč?*). Prostorski/krajevni prislovni pomeni z manj natančno pomensko določitvijo imajo prvotno nepredložne zveze (samostalnik ali samostalniški zaimek v (brezpredložnem) odvisnem

³ Spoznanje, da je prislovni pomen sklonske oblike prvotno prostorski/krajevni, je v primerjalnem jezikoslovju prisotno že pri njegovem utemeljitelju (Bopp 1833: 136). To spoznanje v ospredje postavlja t. i. kognitivno jezikoslovje (Lakoff, Johnson 1980 in kasneje).

sklonu, krajevni prislov, krajevni prislovni zaimek), ki prostor/kraj izražajo znotraj prostorskega/krajevnega orientatorja, z bolj natančno pomensko določitvijo pa prvotne predložne zveze (predložna zveza z odvisnim sklonom, iz predložne zveze nastali krajevni prislov), ki prostor/kraj lahko izražajo tako znotraj kot zunaj prostorskega/krajevnega orientatorja.⁴

2.1 Mesto (lokativni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom mesto (lokativni pomen) in njegovimi podpomeni (inesivni, superesivni, adesivni pomen) se pojavlja ob glagolih nepremikanja. Splošnejši lokativni pomen izražajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem mestniku (mestnik kraja, locativus loci; stcsl. *semь městě* 'na tem mestu'); b) mestovni krajevni prislov, prvotni brezpredložni mestnik (stcsl. *gorě* 'gori, zgoraj'); c) mestovni krajevni prislovni zaimek na *-ь/ь-de (stcsl. *къде* 'kje?', *иде* [jъде] 'kjer', *съде* 'tu', *овъде* 'tam', *онъде* 'ondi', *въсьде* 'povsod', *инъде* [jinъде] 'drugod') oziroma s končnico *-u (stcsl. *ту* 'tam'). Bolj natančne lokativne pomene imajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga z mestnikom *въ* 'v' z inesivnim pomenom (tj. 'v notranjosti') in *на* 'na' s superesivnim pomenom (tj. 'na površini'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlogi z adesivnim pomenom (tj. 'v bližini'), in sicer z mestnikom *при* 'pri', *объо* 'ob, pri' ter z orodnikom *предъ* 'pred' (sprednja stran orientatorja), *за* 'pred' (zadnja stran orientatorja), *надъ* 'nad' (zgornja stran orientatorja), *подъ* 'pod' (spodnja stran orientatorja), *между* 'med' (med orientatorjema); c) mestovni krajevni prislov,⁵ nastal iz predložne zveze z lokativnim pomenom (stcsl. *вѣкупѣ* 'skupaj').

V BS se pojavljajo: a) predložna zveza z mestnikom z inesivnim (v *црквиахъ* jix (II 35–36) 'v njihovih cerkvah', v *всемъ блазѣ* (III 74) 'v vsem dobrem') in superesivnim pomenom (*на семъ свѣтѣ* (I 8, 25, II 80) 'na tem svetu', *на помоѣи* (III 20) 'na pomoči'); b) predložna zveza z orodnikom z adesivnim pomenom (*прѣдъ столомъ божьемъ* (II 71–72) 'pred stolom božjem', *прѣдъ божьима оѣима* (II 75–76, 86) 'pred božjimi očmi', *прѣдъ твојима оѣима* (II 55) 'pred tvojimi očmi').

2.2 Ciljno mesto (direktivni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom ciljno mesto (direktivni pomen)⁶ in njegovimi podpomeni (ilativni, sublativni, adlativni pomen) se pojavlja ob glagolih premikanja. Širši direktivni pomen imajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem tožilniku ali dajalniku (tožilnik/dajalnik smeri, accusativus/dativus directionis; stcsl. Asg *вънъ* *'na zrak' = 'ven', Dsg *тебѣ* 'k tebi'); b) ciljnostni krajevni prislov, prvotno brezpredložni tožilnik (stcsl. *вънъ* 'ven') ali dajalnik (stcsl. *долу* 'dol'); c) ciljnostni krajevni prislovni zaimek na *-а/ѣ-мо/мъ (stcsl. *кamo* 'kam?', *јamo* 'kamor', *сѣмо* 'sem', *тамo* 'tja', *оvamo* 'tja', *оnamo* 'ondi', *въсамo* 'na vse

⁴ Pojem *prostorski/krajevni orientator* je prevod češ. *prostоровý orientátor* (MČ III: 79).

⁵ Tudi *statični prislov kraja* (Žele 2001: 101).

⁶ Tudi *cilj dogajanja* (SS: 620).

strani', *inamo* [jinamo] 'drugam'). Ožje direktivne pomene izražajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga s tožilnikom *vъ* 'v' z ilativnim pomenom (tj. 'v notranjost') in *na* 'na' s sublativnim pomenom (tj. 'na površino'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlogi z adlativnim pomenom (tj. 'v bližino'), in sicer z rodilnikom *do* 'do', z dajalnikom *kъ* 'k/h', *protivъ* 'proti' ter s tožilnikom *prědъ* 'pred' (na sprednjo stran), *za* 'pred' (na zadnjo stran), *nadъ* 'nad' (na zgornjo stran), *podъ* 'pod' (na spodnjo stran), *meždu* 'med' (med orientatorja); c) ciljnostni krajevni prislov,⁷ nastal iz predložne zveze z direktivnim pomenom (stcsl. *vъkupъ* 'skupaj').

V BS se najdejo: a) samostalnik v brezpredložnem dajalniku (*bogu* (II 58) 'k bogu', *ogni* (II 100) 'k ognju'); b) ciljnostna krajevna prislovna zaimka (*kamo* (II 84–85) '(ne)kam', *tamoje* (II 62) 'prav tja'); c) predložna besedna zveza s tožilnikom, in sicer s prvotnim ilativnim (*v česařstvo svoje* (II 63) 'v cesarstvo svoje', *v mоkъ* (I 27) 'v trpljenje'), sublativnim (*na on svѣt* (I 8–9) 'na oni svet', *na si svѣt* (I 12, III 68–69) 'na ta svet', *na narod človečki* (II 11) 'na rod človeški') in adlativnim pomenom (*pod krove svoje* (II 51) 'pod strehe svoje'); č) predložna zveza z dajalnikom s prvotnim adlativnim pomenom (*kъ bogu* (II 21) 'k bogu').

2.3 Izhodiščno mesto (ablativni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom izhodiščno mesto (ablativni pomen v širšem smislu)⁸ in njegovimi podpomeni (elativni, delativnim, ablativni pomen v ožjem smislu) se pojavlja ob glagolih premikanja. Širši ablativni pomen izražata: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem ločilniškem rodilniku (ločilnik kraja, ablativus loci; *jiti lěsa 'iti iz gozda'); b) izhodiščni krajevni prislovni zaimek na *-*ъ-de* prvotno (stcsl. *kъde* 'od kod?', *ъde* 'od koder', *съde* 'od tod', *оvъde* 'od tam', *тъde* 'od tam', *онъde* 'od ondi', *vъсъde* 'od vsepovsod', *inъde* [jinъde] 'od drugod'). Ožje ablativne pomene imajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga z ločilniškim rodilnikom *iz* 'iz' z elativnim pomenom (tj. 'iz notranjosti') in *sъ* 's/z' z delativnim pomenom (tj. 's površine'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlog z ablativnim pomenom v ožjem smislu (tj. 'od bližine'), in sicer z ločilniškim rodilnikom *отъ* 'od';⁹ c) izhodiščni krajevni prislov, nastal iz predložne zveze z ablativnim pomenom (stcsl. *izvъnu* 'od zunaj').

V BS so dokumentirane samo predložne zveze z ločilniškim rodilnikom s prvotnim ablativnim pomenom v ožjem smislu (*от slavy božje* (II 10) 'od slave božje', *от boga* (II 24) 'od boga', *от zlodějнe oblasti* (II 70–71) 'od zlodejne oblasti', *от vsega zla* (II 72–73) 'od vsega zla') in s prvotnim delativnim pomenom (*s(ъ) nebesе* (I 27) 'z neba').

⁷ Tudi *dinamični prislovi smeri/cilja* (Žele 2001: 101).

⁸ Tudi *izhodišče ali doseg* (SS: 620).

⁹ Pozneje so nastali še zloženi predlogi tipa sln. *izpred* ('od sprednje strani'), *izza* ('od zadnje strani'), *iznad* ('od zgornje strani'), *izpod* ('od spodnje strani'), *izmed* ('izmed dveh orientatorjev').

2.4 Pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen) se pojavlja ob glagolih premikanja v širšem smislu. Perlativno-distributivni pomen imajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimек v brezpredložnem orodniku (orodnik kraja, instrumentalis loci; stcsl. *qzъkyimi vraty* 'skozi ozka vrata') in brezpredložnem tožilniku (prvotno tožilnik smeri, accusativus directionis; stcsl. *nebesъskyje dvъri* 'skozi nebeška vrata'); b) predložna zveza s tožilnikom (stcsl. *črězъ* 'čez, skozi', *prězъ* 'čez', *skvozě* 'skozi', *mimo* 'mimo'; *podlbgъ* 'vzdolž', *nizъ* 'ob ... navzdol', *vъzъ* 'ob ... navzgor') in dajalnikom/mestnikom (stcsl. *po* 'po'); c) krajevni prislov (stcsl. *poтъmъ* 'po poti') in krajevni prislovni zaimек na *-*q-de*, s prvotnim ablativnim in drugotnim perlativnim pomenom (prim. 2.3). V BS je izpričana le predložna zveza s predlogom *po* z dajalnikom/mestnikom (*po lěsu* (II 101) 'po lesu').¹⁰

3 Prislovno določilo časa

Prislovno določilo časa (*adverbiale temporis*) izraža časovne okoliščine (temporalni pomen) in ima naslednje časovne prislovne pomene: trenutek ali obdobje (*kdaj?*; tj. preneseni lokativni pomen),¹¹ ciljni čas (*doklej?*, *do kdaj?*; tj. preneseni direktivni pomen), izhodiščni čas (*odklej?*, *od kdaj?*; tj. preneseni ablativni pomen) ter količino časa (časovne razsežnosti; *kako dolgo?*). Podobno kot prostorski/krajevni imajo tudi časovni prislovni pomene z manj natančno pomensko določitvijo prvotno nepredložne zveze (samostalnik ali samostalniški zaimек v (brezpredložnem) odvisnem sklonu, časovni prislov, časovni prislovni zaimек), ki čas izražajo znotraj časovnega orientatorja, z bolj natančno pomensko določitvijo pa prvotne predložne zveze (predložna zveza z odvisnim sklonom, iz predložne zveze nastali časovni prislov), ki čas lahko izražajo tako znotraj kot zunaj časovnega orientatorja.¹²

Pomen **trenutek ali obdobje** izražajo: a) časovni prislov (*nině* (II 35, 104) 'zdaj', *prvě* (II 30) 'prej', *paki* (I 9) 'spet'); b) časovni prislovni zaimек (*te* (I 2) 'tedaj', *nikoliježe* (I 4) 'nikoli'); c) predložna zveza s predlogom *na* z mestnikom ali tožilnikom s pomenom **istodobnost**, tj. s prenesenim superesivnim lokativnim oziroma sublativnim direktivnim pomenom (nahajanje znotraj časovnega orientatorja; *na sđd(ə)ńěm d(ə)ne* (III 54) 'na sodnem dnevu', *na sđdni dān* (I 9, 31–32) 'na sodni dan'); č) predložna zveza s predlogom *po* z mestnikom ali tožilnikom s pomenom **zadobnost**, tj. nahajanje zunaj časovnega orientatorja (*po nas* (I 1) 'za nami', *po sem*

¹⁰ V predložni zvezi *po lěsu* je obliko *lěsu* mogoče interpretirati kot dajalnik (arhaizem, tj. prvotno, nespremenjeno stanje) ali kot mestnik (inovacija, tj. drugotno, spremenjeno stanje). Na dajalnik bi kazala prvotna moška *o*-jevska sklanjatev samostalnika psl. *lěsъ (Dsg *lěsu : Lsg *lěsě), na mestnik pa začetek analoške posplošitve končnice mestnika ednine *u*-jevske sklanjatve psl. *-*u* v moško *o*-jevsko sklanjatev v BS (*p[o] s[em] řědu* (II 13–14) 'po tem ředu').

¹¹ Pojem *trenutek* se nanaša na slovarsko (leksikalno) izraženo puntualnost (netrajanje), *obdobje* pa na durativnost (trajanje).

¹² Pojem *časovni orientator* je prevod češ. *časový orientátor* (MČ III: 88).

(I 10) 'po tem', *po t dan* (I 12) 'po tem dnevu'), oziroma časovni prislov, nastal iz le-te (*potom* (II 10) 'potem', *posléd* (II 93) 'naposled').

Pomen **količina časa** imajo predložna zveza s predlogom *v* s tožilnikom (s prenesenim direktivnim pomenom), pri čemer ima samostalnik v tožilniku slovarski (leksikalni) pomen obdobje in ne trenutek (*v věki* (I 2, II, 6–7) 'na veke'). Količina časa je izražena tudi s časovnimi mejama, od katerih prva izraža **izhodiščni čas** (s predložno zvezo s predlogoma *od*, *iz* s prenesenim ablativnim pomenom ali prislovom, nastalim iz tovrstne predložne zveze), druga pa **ciljni čas** (s predložno zvezo s predlogoma *do*, *v* s prenesenim direktivnim pomenom ali prislovom, nastalim iz tovrstne predložne zveze; *ot tego d(ə)ne ... do danášněgo d(ə)ne* (II 39–41) 'od tistega dne do današnjega dne', *iz věka v věk* (I 35) 'iz veka v vek'; *izkoni dokoni* (II 64–65) 'od začetka do konca').

4 Prislovno določilo načina

Prislovno določilo načina (*adverbiale modi*) izraža načinovne okoliščine (modalni pomen) in ima naslednje načinovne prislovne pomene: pravi način (*kako?*), primera (*kot/kakor kdo/kaj?*), mera/količina (*koliko?*, *za koliko?*), izid/posledica, orodje in sredstvo (*s čim?*), spremstvo (sociativnost: *s kom?*; komitativnost: *s čim?*), vršilec/vršilnik dejanja (*od koga/česa?*), snovnost (*iz česa?*).¹³

Pomen **pravi način** izražajo: a) predložna zveza s predlogom *v* z mestnikom s prenesenim inesivnim lokativnim pomenom (*ili v nepravdněj rotě ili v lži, ili tatbě ili zavisti, ili v vzmazi ili v s(ə)ničtvě* (I 14–16) 'ali v nepravnični prisegi ali v laži, ali tatvini ali zavisti, ali v skrutitvi ali v nečistovanju', *v poglagolanji* (I 17) 'v obrekovanju', *v spitnix rotax, v lažnix řečax, v tadbinax, v sničastvě, v lakomstvě, v lixojědenji, v lixopitji, v vzmastvě i v vsem lixod[ě]janji* (III 33–37) 'v krivih prisegah, v lažnih besedah, v tatvinah, v nečistovanju, v lakomnosti, v prekomernem jedenju, v prekomernem pitju, v skrutitvi in v vsem nezmernem početju') ali s tožilnikom s prenesenim ilativnim direktivnim pomenom (*v imě božje* (II 49, 55–56) 'v božjem imenu') kot tudi s predlogom *po* z mestnikom s prenesenim pomenom, sorodnim časovnemu pomenu zadobnost (*p[o] s[em] ředu* (II 13–14) 'po tem redu'); b) načinovni prislov, ki je tvorjen iz pridevnika (*ľubo* (I 26) 'ljubo', *žestoko* (II 97) 'hudo') ali glagola (*nudmi ili ľubmi* (II 31–32) 'prisiljno ali hote'); c) načinovni prislovni zaimek (*kako* (I 20) 'kako', *akože* (I 26, 26, II 31–32) 'kakor', *tako* (II 58) 'tako', *nikakože* (II 70) 'nikakor').

¹³ V slovenski slovnici se znotraj načinovnih prislovnih pomenov nekateri tu predstavljeni pomeni ne pojavljajo, predstavljeni so po vzoru slovnicih tradicij nekaterih drugih jezikov: snovnost (nem. *stoffliche Beschaffenheit* (DG: 653), it. *materia* (GI: 120)); spremstvo (nem. *Begleitung* (DG: 654)), in sicer sociativnost (it. *compagnia* (GI: 117)) in komitativnost (it. *unione* (GI: 117)). Pomenu izid/posledica z vprašalnico *s kakšnim rezultatom/uspěhom?* (*do onemoglosti, do sitega* (SS: 625)) v nemški slovnici tradiciji na primer približno ustreza pomen nem. *Grad, Intensität* z vprašalnico *wie sehr?* 'kako zelo?' (*bis auf Blut* 'do krvi', *auf Leben und Tod* 'na življenje in smrt'), medtem ko je pomen nem. (*graduelle*) *Differenz* z vprašalnico *um wie viel?* 'za koliko?' (*um fünf Punkte* 'za pet točk' (DG: 653)) vključen v pomen mera/količina.

Pomen **primera** se pojavlja z vezniško zvezo (*ako tva milost* (I 26) 'kakor tvoja milost').

Pomen **mera/količina** je izražen z mernim/količinskim prislovnim zaimkom (*elikože* (III 48) 'kolikor').

Pomena **orodje in sredstvo** izraža samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem orodniku¹⁴ (orodnik orodja/sredstva, instrumentalis instrumenti; *ili voljo ili ne voljo* (I 13–14) 'ali z voljo ali ne z voljo', *tvojimi usti* (I 32–33) 's tvojimi usti', *svojimi usti i svojim glagolom* (II 77–78) 's svojimi ustni in s svojo besedo', *těmi, těmi* [...] *děli* (II 57) 's temi, temi deli', *metlami* (II 99) 'z metlami', *meči* (II 101) 'z meči', *železni klúči* (II 102) 'z železnimi kljukami', *našo pravdnq věřq i pravdnq izpověďq* (II 104–106) 'z našo pravo vero in pravo izpovedjo', *tq velikq strastjq* (II 107–108) 'z velikim trpljenjem'; *jimže* (II 94) 's čimer').

Pomen **spremstvo** izraža predložna zveza s predlogom *s* z orodnikom, in sicer se pojavlja pomen **sociativnost** (*s těmi* (I 32) 's temi', *sə soppřnikom našim, sə zlod[ě]jem starim* (II 72–74) 'z zoprnikom našim, z zlodejem starim').

5 Prislovno določilo vzroka

Prislovno določilo vzroka (*adverbiale causae*) izraža vzročne okoliščine (kavzalni pomen) in ima naslednje vzročne prislovne pomene: pravi vzrok (*zakaj?*), namen (*čemu?*), ozir (*glede na kaj?*, *po čem?*), pogoj (*kdaj?*, *pod katerim pogojem?*), dopuščanje (*kljub čemu?*).

Pomen **vzrok** izražata: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem orodniku (orodnik vzroka, instrumentalis causae; *zavistjq* [...] *Neprijazniq* (II 8–9) 'z zavistjo Neprijaznega, zaradi zavisti Neprijaznega');¹⁵ b) vzročni prislov, nastal iz predložne zveze s predlogom *po* z dajalnikom s pomenom, sorodnim s časovnim pomenom zadobnost (*potomu* (II 17, 35, II 109) 'potem, zato').

Pomen **namen** izražajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem dajalniku (dajalnik namena, dativus finalis; *časti jix* (II 37) 'na njihovo čast'); b) predložna zveza s predlogom *za* s tožilnikom (*za vās narod* (I 27–28) 'za ves rod') ali s predlogom *o* s tožilnikom (*o s(ə)pasenje těles našix i duš našix* (II 39–40) 'za odrešitev teles naših in duš naših').

Pomen **ozir** se pojavlja v predložni zvezi s predlogom *po* z mestnikom (*po svěm dělē* (III 59) 'po svojem delu').

¹⁴ Pojem *orodje* ima predmetni/konkretni pomen (nem. *Werkzeug* z vprašalnico *womit?* (DG: 654), it. *strumento* (GI: 116)), *sredstvo* pa pojmovni/abstraktni pomen (nem. *Mittel* z vprašalnico *wodurch?* (DG: 654), it. *mezzo* (GI: 116)).

¹⁵ Zgradba *zavistjq* [...] *Neprijazniq* je torej lahko pomensko interpretirana tako z načinovnim pomenom sredstva ('z zavistjo Neprijaznega') kot s pomenom vzroka ('zaradi zavisti Neprijaznega').

6 Sklep

Prislovna določila (prostora/kraja, časa, načina, vzroka), ki se pojavljajo v jeziku *Brižinskih spomenikov*, se oblikovno, tj. glede na vrsto besedne zveze v njihovi skladenjski vlogi, v veliki meri ujemajo s stanjem s stari cerkveni slovanščini. Zaradi zelo omejenega obsega besedil pa vse vrste prislovnih določil v *Brižinskih spomenikih* (za razliko od stare cerkvene slovanščine) niso izpričane, kar otežuje gradivsko podprto preučevanje skladenjskih inovacij na časovni osi praslovanščina – slovenščina 10. stoletja.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BELAJ, Branimir, TANACKOVIĆ FALETAR, Goran, 2014: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: 1. imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- BOPP, Franz, 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Liththauischen, Gothischen und Deutschen I*. Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.
- Brižinski spomeniki/Monumenta Frisigensia: Znanstvenokritična izdaja*, ³2004 (¹1992, ²1993). Ljubljana: SAZU.
- DELBRÜCK, Berthold, 1893: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, III/1. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- DG = EISENBERG, Peter idr., 1998: *Die Grammatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden.
- ДУРИДАНОВ, Иван idr., 1993: *Грамматика на старобългарския език: Фонетика, морфология, синтаксис*. София: Българска академия на науките.
- FERRARESI, Gisella, 2014: *Grammatikalisierung*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- GI = DARDANO, Maurizio, TRIFONE, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- GREPL, Miroslav idr., 1996: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc: Vitobia.
- HOCK, Hans Henrich, ³1991 (¹1986): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980 (2003): *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- MČ 3 = PETR, Jan idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- MEIER-BRÜGGER, Mihael, 2010³ (¹2001): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- MIKLOSICH, Franz, 1883: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: IV. Syntax*. Wien.
- MUSAN, Renate, ³2013: *Satzgliedanalyse*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- OREL, Irena, SMOLE, Vera: Izražanje prostorskih razmerij z vprašalnimi prislovnimi zaimki v knjižnih in neknjižnih zvrsteh slovenskega jezika. *Slavistična revija* 62/3. 463–481.
- PANEVOVÁ, Jarmila idr., 2014: *Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základe anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- PAVLOVIĆ, Slobodan, 2011: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.
- PIPER, Predrag, 1983: *Zamenički prilozi: Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- SS = TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

- ŠEKLI, Matej, 2013: K Miklošičevi primerjalni skladnji sklonov slovanskih jezikov. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 427–433.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Glagolska vezljivost v jeziku Brižinskih spomenikov. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 53–80.
- ŠTÍCHA, František idr., 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VONDRÁK, Wenzel, ²1928 (¹1908): *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- WEINSBERG, Adam, 1971: Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 28. 145–151.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.